

URMAS VADI VALU JA NAER

Urmas Vadi. Tagasi Eestisse. Saarde-Pärnu: Jumalikud ilmutused, 2012. 279 lk.

Urmas Vadi „Tagasi Eestisse” ilmumisest möödunud aasta on nii romaanile kui ka selle autorile olnud igati edukas: muuhulgas on esimene saanud Tallinna Ülikooli kirjandusauhinna ja teine valitud aasta kirjanikuks. Hea õnne läbi jõudis „Tagasi Eestisse” avalikkuse ette tavatult tugeva proosa-aasta lõpuotsas, tõustes nii tähelepanu keskmesse just loorberite löikamise ajaks. Mitte et see romaani iseväärtust ja teenitud tiitleid ning preemiaid kuidagi vähem põhjendatuks või kergekaalulisemaks muudaks – kui taoline mõte enesega õige pisut mängima kutsubki, siis vähem kiusu või kadeduse pärast ja rohkem romaani senist vastuvõttu silmas pidades.

Sest ehkki Vadi võidutseb küsitlustes ja hääletusvoorudes, on mahukam retseptioon, kuigi üldtoonilt kiitev, jäänud paiguti reserveeritumaks. „Tagasi Eestisse” tunnustusväärus näib olevat ühelt poolt otsekui vaieldamatu ja ette antud (ning küllap see eestlusest kõneleva teose ning Vadi kui järjekindlalt tõusuteed kulgeva autori puhul mõneti nii õngi), ent samas mitte alati ülearu hõlpsalt argumenteeritav.

Leierdatuima, ent ka ilmekaima näitena on üpris pika hambaga vastu võetud romaani ülepuänteeritud lõpp, kus arvukate, kõike uude valgusesse asetavate süžeeppörete tagatipuks selgub, et trikk, mida peategelane John on arvanud end toimetavat pimedas väliseesti kirjaniku Kaupo Männistega, mängi-

takse tegelikult äraspidisel moel maha tema enese peal – kuidas täpselt, tuleb lugeda raamatust või mõnest ümberjutustavamast arvutusest. Retseptioonis erilist rahulolu asjade seesuguse kuluga silma ei hakka: lõppu on peetud küll „ärritavaks, liiasseks, omajagu pettumust tekitavaks”, kuigi samas „sihipäraseks ja mitmeti teose loogikasse sobituvaks” (Berk Vaher)¹; küll – süžeele kesken-
dunumatel juhtudel – lausa „täielikuks meeolelutapjaks”, „suhteliselt ebaoriginaalseks võtteks” ning psühholoogiliselt ebaveenvaks (Berit Kaschan),² kiirustamisi esitatuks ning kistuks (Holger Kaints)³ jne. Vaid Karmen Otu Müüri-
lehes hüüatakse raamatut käest pannes (ühe tegelase eeskujul) „no mida perset!” pigem rõõmsast üllatusest kui nõrdimusest,⁴ ning Vadi teosega seni ehk kõige täpsemalt ühte jalga astuva arvutuse autor Märt Väljataga Vikerkaares peab lõplahendust absurdusele vaatamata romaanitehniliselt õigustatuks⁵.

Tuleb nõustuda: „Tagasi Eestisse” ootamatult tõtkas finaali sisuliselt ja ehituslikult päris hästi motiveeritud, toob teksti tagasi vadiliku tundetooni, selgitab osavalt mitmed varasemas vastusetas jäänud või lohakusena mõjunud kohad (paiguti kummalise ajakulu ja rohkete unenägude kõrval peaaegu

¹ B. Va h e r, Tagastamatu Eesti. – Eesti Ekspress 8. XI 2012, lk 55.

² B. K a s c h a n, Tagasi algusesse. Aga misjaoks? – Sirp 16. XI 2012, lk 14.

³ H. K a i n t s, „Eesti asjast” – leebelt ja lennukalt. – Looming 2013, nr 1, lk 130.

⁴ K. O t u, Urmas Vadi „Tagasi Eestisse”. – Müüri-leht nr 25, talv 2013, lk 36.

⁵ M. V ä l j a t a g a, Hästitehtud masinavärk. – Vikerkaar 2013, nr 6, lk 97.

sellegi, et raamatul on kaks neljateistkümndat peatükki),⁶ täidab nii mõnegi lünga ning põhjendab topeldused süžeeikäikudes ja tegelaskonnas, tegelaste identiteedi vaba voolu ühest kehastusest teise ja motiivide küllusliku kordumise erinevais avaldumisvormides. Ka teksti kergusest ja muhedast sujuvusest uimastatud lugejal aeg-ajalt – ja siis uuesti ja veel kord – tooli alt tõmbamine, tema alaline seadmine mängulisse ebamugavusse või kindla jalgealuse positsiooni niipea, kui järjekordne võte läbi nähtud või uus fantaasiapööre söödavaks seeditud, peaks tõepoolest olema tuttav igapähele, kel Vadiga varasemast mingigi kokkupuude olemas: „John teadis, et mingi jama tuleb, ja tuligi,” nagu tõdetud „Tagasi Eestisse” 255. leheküljel. Ning ometi näib lugeja end raamatu lõppedes tundvat justkui rätsepmeister Kiire käest äsja uue antsuhti kätte saanud Aaberkukk: kõik on õige ja uusima moe järgi küll, kuid selga ometi ei sünni.

Aga vahest just seesama osavakäeliselt sisse toodud usutavus häirima jääbki? Kas pole asi mitte õige lihtlabaselt selles, et lugeja ootuse kohaselt peaksid Vadi fantaasiad veenma muu kui realistlikuks püüdleva, kõike äraseletava usutavusega (lausa koolikirjandiliku kujukusega illustreerib seda kimbatust ju nt Holger Kaintsi arvustus)? Et autor lõpule järgneva lõpuga ukse veel kord lahti ja lugejale vabad käed jätab, ei tundu siinjuures enam suurt päästvat: tükk on tehtud, Aaberkukk lugeja sees on saanud ühekorraga uue ülikonna ja mööda pükse. Nii või teisiti, kui jätta hetkeks kõrvale lugeja mugavuse küsimus ning konkreetse lahenduse õnnestumine või läbikukkumine, peab nentima, et õigupoolest on vastuokslikkus ka sellisel teksti- ja tõlgendustasandil tunnuslik Vadi käekirjale üldisemalt.

⁶ Kuigi siin võib peituda ka korrektori näpuka ületõlgendamise oht, õigekirjalohakust esineb tekstis paraku omajagu.

See näib autori rikkaliku vastandite ja vastuolude pingel põhineva võttestiku edasiarendusena, mille hulka muuhulgas kuulub nt meisterlik „traagilise ja koomilise, üleva ja madala piiril mängimine”, mida on esile tõstnud Berk Vaher.⁷ Mõnetine sisemine vasturääkivus on lõppeks sisse kirjutatud juba Vadi sentimentigi: Vadi grotesk on ikka olnud kena inimese grotesk, taoti üle võlli minev ning sealsamas end asjatult tagasi hoidev; jutustajahoiak natuke liiga soe, et olla võlts, ja natuke liiga edev, et olla viimseni siiras; huumor ühekorraga liiga pöörane ja liiga vaoshoitud, et panna lugejat käega vastu põlvi laksates naerda rөөkima, sealsamas ometi nauditavalt ja nutikalt naljakas. Ent just nimelt vastandite mängus Vadi tugevus seisnebki.

Ning mängulusti vaieldamatult jagub: romaan on igivadilikult ideederohe, kusjuures tüüpiliselt jätab autor mõnegi mõttealge lõpuni arendamata, harali või ristuvateks vihjeteks. See on tähenduslike ja justkui-tähenduslike elementide pillerkaar, paljulubavate motiivide otsatu kuhjamine, millest mitmedki Vadi ise paistab raamatu edenedes unustavat, et need siis kusa-gil ootamatuks viivuks taas pisut kummastavalt-poolikult esiplaanile upitada või pooljuhuslikult ja kõike õigustavalt teksti koesse tagasi põimida. Nii saavad romaanis lisaks läbivale identiteedi- ja eestluseproblemaatikale kokku, pörkuvad ja sulanduvad küsimused ja mõtteotsad vägagi erinevatest teemaringidest, mõni põhjalikult läbi töötatud, teine vaid põgusalt riivatud. Suurel ja põhimõttelisel skaalal vastanduvad isad ja pojad (ühelt poolt John ja tema isa, teisalt isad ja pojad teistes teoses sisalduvates romaanides, väliseesti amatöörautori Kaupo Männiste pateetikast nõretavas „Vabaduse sõduris” ja Johni lastekirjanikust tädimehe Karli kün-

⁷ B. V a h e r, Tagastamatu Eesti, lk 5.

dimatus „Karuverejoojates”), väiksel ja mängulisel skaalal aga näiteks keel ja kirjandus (kirjastuse kuiviklikult tüütud keeleteimetajad *vs.* sulnid luulelembed Evelinid). Näeme (ühelt poolt eestlasliku kommunikatsioonipuudega Johni ja tema kaasaegselt elujaatava mõlavõimega ülemuse Paavo lävimise tasandil; teisalt Johni suhtlusvalikuis ema, kallima, töö- ja reisikaaslastega, ümbritseva maailmaga ülepea) läbi mängitavat kommunikatsiooni ja selle võimatuse ning sedakaudu ka ühiskonda sobituvuse ja sobimatuse ning siiruse võimalikkuse küsimusi (viimast nt teistest liinidest pisut kunstlikumalt või nõrgemalt välja mängitud aborigeeniteemaatikas ja naivismivõtmes). Kohtame väliseestlaste eri põlvkondade portreeterimist, (seljakoti)turismieksootikat, pilget moodsa sisutühja ühiskonna aadressil (Johni töökeskkond fiktsionaalseks muudetud Koolibri kirjastuse tööruumes kujutab endast briti värskemast huumoriklassikast tuntud telesarja „Kontor” kõigiti võrdväärset kodumaist vastet), igamehepsühholoogiat, lõputuid vihjeid lõputuile päevapoliitilistele detailidele ja kultuuritekstidele jpm.

Seejuures on Vadi osav ära kasutama mitmetähenduslikkuse kõiki tahke, panema erinevad ja vahel teineteist justkui välistavadki tähendustasandid töötama korraga, nii et lugejal jääb kas valida endale sobivaim või võtta vastu kõik korraga. Viimane variant on muidugi põnevam ja eelistatud. Romaani vapiloomadeks kujunenud kolm sittuvat ahvi näiteks kehastavad ühtaegu Johni alateadvust, peegeldavad muinasjutuklassikast tuntud kolme venna (kaks tarka ja lollike) motiivi, meenutavad kurja nägemast, kuulmast ja rääkimast hoiatavaid Jaapani ahve, märgivad kommunikatsioonitõrget alati kahtleva Johni ja ümbritseva valmistõdedest koosneva maailma vahel ning funktsioneerivad tekstis ise tihti just

suhtlemise hõlbustajate või vahendajatena. Peategelase era- ja siseelulisest kriisist ajendatud ning töökohustusega põhjendatud retk maailma kuklapoolele, memme musina kaasas ülemus Paavo kaaperdatud salalause „Mida peres!” , on ühekorraga rituaalne hüvasti jätt isaga, folkloorne teekond maailma lõppu või allilma ning psühholoogiline rännak iseenese teise otsa jne.

Mütoloogilisi ja muinasjutulisi motiive kohtab romaanis (nagu Vadi loomingu ülepea) ka muidu läbivalt, arvusümboolikast ja rohetest loomtegelastest kuni teekonnalugude paralleelideni: Johni autoost Austraalias sarnaneb ratsu valimisega enne seda, kui muinasjutukangelane asub täitma oma võimatuna näivat missiooni; lahke ja abivalmi loomuga, olgugi tossikesevõitu peategelasele jagavad enne raskele kõrberetkele asumist väärt hoiatusi isikud, kellele ta on osutanud lahkust (nt Austraalia rändpensionärid); tema teekond on täis ohte, raskusi ja kiusajaid jne. Viimaste seast tõusevad ambivalentsete kuradikujukestena esile abivalmis hindu ja salapärane Amoretti (võörtöeline ja seksikas Euroopa mees, tõelise eestluse tänapäevased põhihustajad), kelle roll raamatus jääb pinevalt abistaja ja kiusaja vahepeale. Johni loo äraspidise paralleelina kulgeva „Vabaduse sõduri” äärmuseni lihtsustatud selges maailmas seevastu on küsimus „võib-olla pahad on hoopis head?” välistatud ning metsavend Tõnni verivaenlases, ohvitser Hansus kehastub kompromissitu kurjus, mille peale ei hakka ei ussi- ega püssirohi: „Aga seda kõige magusamat põrsast, seda vördjalikku ohvitseri, ei saanud nad ikka veel kätte, ikka ja alati oli ta minema saanud, kuulid lausa libisesid temast mööda, nagu oleks vanakuri ise teda katnud ja hoidnud, nii nagu hoidis Tõnni ja metsavendi vana Tõnu vaim” (lk 108).

Männiste käsikirja on senine kriitika üldiselt vaadeldud kui pisikest mee-

lahutuslikku vahepala, lõbusat stiiliharjutust, eestluse ja eesti kirjanduse teema kaudu küll romaani põhisüžeeaga seonduvat, kuid sellest ometi kuidagi eraldi jäävat. Tõepoolest, „Vabaduse sõdur” sünteesitakse kokku Kivirähkist, Oksanenist – ja ühtaegu (ning osaliselt *via* Kivirähk) ka kogu varasema eesti kirjanduse tüvitekstitihnikust: rahvaluuletraditsioonist, isamaakõnede paatosest ja Koidula-aegsetest kosjajantidest kuni Tammsaare, Lutsu, Mihkelsoni ja teisteni välja. Samas võib vahva metsavenna Tõnu hääbumises helenaljakaks voitekaks näha kirjandusliku mängu kõrval ka teose põhisõnumit ilmekalt võimendavat kõverpeegelpilti. Väliseesti kirjaniku naiivse romaani kangelane seisab niisamuti kui John silmitsi isast ilmajäämise ja pealesunitud täiskasvamisega ning vastakuti vastutusega, mis ületab eraelulise ja omandab rahvusliku mõõtme. Ent samas kui algusest peale teadlikult Eestit (ainsat) tulevikulootust kehanud sihikindla Tõnu tee sumbub lõpuks grotesksesse tühjusse, jätab romaani lõpplahendus kõhkleva ja ebamäärase Johni puhul ikkagi õhku lootuse. Vadi peab siin omal sümpaatsel moel lahingut kultuuri poolt suhu pandud sõnadega, liig mustvalgete ja selge kirvejoonega lahendustega, mis paratamatult viivad üksnes surnud punkti ja sõgedusse, milles puudub ruum mängule. Inimlikkust päästvaks lahenduseks saab olla vaid alaline kahtlemine, küsimine, lõpematu mäng ja avaliolek.

Teenimatult vähe tähelepanu on seni saanud muide veel teinegi tekstiseos. Nimelt haakub „Tagasi Eestisse” tugevalt Vadi eelmise raamatuga „Kirjad tädi Annele” (2010), mida näiteks (:):ki-visildnik ongi nimetanud „Tagasi Eestisse” „mõtteliseks esimeseks osaks”.⁸ Motiivide, tegelaste ja võttestiku tasandil toimib „Kirjad tädi Annele” uue romaani

ideede haudejaamana: näiteks mängib „Tagasi Eestisse” homoklubistseen kohati pea sõna-sõnalt uuesti läbi „Kirjad” „Revidendi” disko ning sealtsamast on pärit ka eesti luule kui salarelva või -koodi motiiv, mida „Tagasi Eestissegi” ohtralt pruugib. „Kirjades” mõtteväljatusest esinenud rebased on värskes romaanis arenenud sittuvateks ahvideks, kõnelevaks oravaks ja opossumiks. Mäng peategelase nimega, mis hõlmab vihjeid John Lennonist eesti luuleklassika Juhanite ja Ristija Johanneseni, näib juurduvat „Kirjades” alustatud romaani minategelase nendingus: „Mul on olnud mitmeid erinevaid nimesid. Kuigi mu pärisnimi on Jaak Pihelgas, pole mind kunagi keegi peale ema ei Jaaguks ega Pihelgaks kutsunud” („Kirjad tädi Annele”, lk 11). Sama romaani teises peatükis astub taldrikukeerutamisel välja kutsutud vaimuna üles ka John Lennon ise. Mõlemas teoses esineb autorilähedane jutustaja ja jagub samasuguseid tegelasigi, mõlemad on asetatud raamkompositsiooni (võte, mis Vadi puhul mõjub õigupoolest juba iseenda või vormilahenduse paroodiana) jne. Ka raamatute sarnane kujundus süvendab muljet järgevussuhtest ning selles valguses esitub „Tagasi Eestisse” muuhulgas romaani, mis lõpuks tõepoolest ja vaieldamatult tuli, tuli pärast seda, kui selle kirjutamise võimatus eelmises raamatus läbi mängitud ning autor end kirjutamiskohustusest vabaks kirjutatud sai.

Sellisenä jätkab „Tagasi Eestisse” „Kirjades” alustatud ka ideeliselt: lisaks Johni loo jutustamisele konstrueerib Vadi siin uue peatüki identiteediküsimuste läbikirjutuses (jõudes eelmise raamatu kirjanikuks olemise problemaatika juurest välja eestlaseks olemise murede ja rõõmudeni). Kui „Kirjades” mängiti need küsimused läbi eeskätt vormiliselt, siis romaanis „Tagasi Eestisse” on tegu – vähemalt kuni teose viimaste lehekülgedeni – küll värvikate, unenäoliste, pööraste, grotesksete

⁸ Vt lugemissoovitus.wordpress.com

jne viguritega võrtsitatud, kuid siiski üsna sirgejoonelise „arengulooga”,⁹ milles eluga umbseisu jõudnud tegelane välise traagilise sündmuse mõjul kriisi langeb ja seejärel tasahaaval iseeneseeni tagasi jõuab.

Romaani alguses on John omast ja võõrast kultuurist laenatud tunnustest kokku pandud amorfne karakter, kes ühtviisi hoolega hoidub nii määratlustest, tegutsemisest kui ka vastutusest, elades tuima ja arglikku, läbikukkunud tudengifilmiga sarnanevat *no alarms and no surprises*-elu. Sündmuste pöörises loobub ta aegapidi isalt päranduseks saadud Lennoni-identiteedist ning nimetaagast, omandab kui mitte just selgroo, siis vähemalt midagi sellelaadset, sirgub Johnist Juhaniks. Ühtlasi on John eestlane, kelle eestluses aga puudub see valikuvõimalus või pidulikkus, mille annab ajaline (John pole pidanud Eesti eest võitlema) või ruumiline (väliseestlase eemaltpilk) perspektiiv – see on rusuv argipäev, „kodakondsus, töö, ema, isa, tädi, tädimees, kõik vanad tuttavad, piinlikud mälestused, kõik lollid harjumused ja kohustused, kõik jaanipäevad ja jõulud, august 1991, 24. veebruar, 16. juuni (Triinu sünnipäev, mille ta niigi oli alati unustanud)” (lk 89–90). Selles on ühekorraga koos kogu olemise kergus ja raskus („Nii raske on olla mees, nii raske on olla toimetaja ja kirjastaja, nii raske on olla oma vanemate poeg, olla eestlane, hea tantsija, ajada õiget asja” – lk 248), mida peategelasel ühel hetkel niihästi välise kui ka sise-
miste asjaolude kriitilisse punkti jõudes enam vältida ei õnnestu, ning mille eest pagemise katse viib ta kõigi hädade algpunktist geograafiliselt maksimaalselt kaugele – üksnes selleks, et igasuguse pagemise võimatus ära tunda. Sest

⁹ Mingis mõttes viitab seegi kahe raamatu seostele, kuna ka „Kirjade” puhul on arenguromaanilikku tõlgendusmudelit kasutatud – vt J. Kraavi, Olme ja ilmutus. – Keel ja Kirjandus 2011, nr 10, lk 782.

nii, nagu Johni teekonna väline ajend, pime kirjanik Kaupo Männiste, tunneb eksimatult ära oma Eestimaa, viibides tegelikult oma maja ees Ashmore’is, püüab ka Johni Eesti temaga paratamatult kaasas koos selja taga seisvate ahvide ja ümber jala seotud isaga, ringleb esivanemate joodud karuverena soontes ega anna asu ka teises maailmas otsas. Jääb üle vaid see eneses ära tunda, välja naerda ja omaks võtta nagu enda sisemine ahv; heas ja halvas, kogu siiruse ja kõigi reetmistega tükkis.

Reetmise lugu on Eesti lugu nagu nii: see motiiv kordub niihästi Johni enese loo eri tasandil kui ka „Vabaduse sõduris” ja „Karuverejoojates” ning on, vähe sellest, läbivalt sisse kirjutatud meie rahvuslikku narratiivi. Kuid Vadi hoidub siingi valmis vastustest ega kardada antu kohta küsimusi esitada: „Tühi Viru Valge pudel, „Tõe ja õiguse” esimene osa, mulgi kuues väike puust mehike, võrtsikilukarp Tallinna siluetiga, õllekapp, tikutoos,” kirjeldab ta Sydney Eesti Maja välisukse kõrval seisvat riulit, ning jätkab: „John oleks tahtnud oma purgi isa tuhaga sinnasamma riulile panna. See oleks sinna sobinud” (lk 167). Millised reetmised on olulised? Kas eestlus reedab Johni või John eestluse? Kas mingis mõttes ei reeda oma kodumaad kõik väliseestlased – need kõige kõvemad eestlased üldse? Ja mille poolest on nende tegu olemuslikult moraalsem riigireeturi omast? Nii nagu pole üheselt selge, kas John reedab Kaupo Männiste ja veab abitud vanainimest alatult ninapidi või hoopis aitab vanal mehel teoks teha selle viimase unistuse, ei anna romaan ühest vastust mõistagi ka ühelegi teisele eeltõstatatud küsimustest. Otsad on lahti, elu on veel sees.

Niisamuti on elu kogu oma ilus ja kerguses, rõhuvast raskuses ja groteskis kaheldamatult sees ka kogu Vadi romaanis, olgugi vahest kröömike vähemal määral kui eelmises raamatus. See on õnnestumistes ja luhtamineku-

tes, mis kaasnevad lõputu eri pooluste vahel võbelemisega ning annavad Vadi käekirjale oma, alati äratuntava näo ka siis, kui tekst paiguti liigagi mutilikult illustratiivsesse irooniasse kaldub. Vadi konstruktsioonidesse ja kujundiloomesse jääb sümpaatseid lõtke, lohakusi-konarusi, teeks-nii-ja-vaataks-mis-juh-tub-momente, ainuomast värsket avaliolekut. Romaani mahu juures valitseb muidugi oht, et needsamad väärtustena välja toodud omadused võivad teksti muuta kaunikesti tasapindseks – ning tõesti, liialemineku potentsiaalile li-

saks on siin täiesti olemas ka tüütuks muutumise potentsiaal. „Tagasi Eestisse” päästab selle realiseerumisest siiski enamasti (kuigi mitte alati) autori eitamatu vaimukus.

Ma ei tea, kas on raske või kerge olla Urmas Vadi, väljakujunenud käekirja ja hästi omandatud võttestikuga kirjanik, aasta kirjaniku tiitli omanik. Ja ma ei tea, millises suunas Vadi edasi liigub – nüüd, „tagasi Eestis”. Kuid ma loodan siiralt, et mingi jama ikka veel tuleb.

EPP OLLINO